

A FELHATALMAZÁSELMÉLET VÉDELMEBEN

VÁLASZ MESZERICS TAMÁS KRITIKÁJÁRA

Körösényi András

(az MTA doktora, egyetemi tanár, ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

Meszerics Tamás (2008) komoly és átfogó kritikát írt a Politikatudományi Szemle hasábjain korábban megjelent cikkéről (2007a), amely Schumpeter demokráciaelméletének egy szkeptikus olvasata, továbbgondolása. Meszerics amellett, hogy gondolatmenetem több lényeges pontját kérdőjelezi meg, az írásomban kifejtett felhatalmazáselmélet alapjaiban próbálja aláásni. Kritikája szerint a demokrácia minimalista elmélete – s így a felhatalmazáselmélet – sem empirikus, sem normatív, sem magyarázó elméletként nem védhető.¹ Kétségbe vonja egyebek mellett az elméletalkotás munkámban alkalmazott módját is. Az alábbiakban cáfolni fogom érvelésének legfontosabb pontjait és megpróbálom megvédeni a cikkemben kifejtett teoretikus pozíciót. Hat nagyobb kérdést fogok érinteni: először a demokrácia teoretizálásának módjáról; másodszer a három demokráciaelmélet egymáshoz való viszonyáról; harmadszer a politikai kognitív képességek aszimmetriájáról; negyedszer a felhatalmazáselmélet demokratikus kvalitásáról; ötödször a választói inkompetencia forrásairól; és végül a heresztetika szerepéről fogok szólni. Előtte azonban szeretném kifejezni köszönetemet Meszerics Tamásnak értő és inspiráló bírálatáért, amely a felhatalmazáselmélet finomítására és pontosabb kifejtésére ösztönöz.

KULCSSZAVAK ■ elméletalkotás ■ demokráciaelmélet ■ felhatalmazáselmélet
■ választói kompetencia ■ heresztetika

ELMÉLETALKOTÁS A DEMOKRÁCIÁRÓL

Meszerics általános kritikája az, hogy semmilyen demokráciaelmélet nem mondhat le az állampolgári autonómia és az instrumentális racionalitás előfeltéveiről. Ha lemond, miként a felhatalmazáselmélet, akkor Schumpeter (1987) teóriájával együtt elveszíti normatív értékét, és már aligha sorolható a demokráciaelméletek körébe, a választott politikusok és választóik közti viszony pedig már aligha tekinthető képviselőnek. Meszerics kritikájával azt sugallja, hogy sutba dobom az elméletalkotás szabályait. „A demokráciaelmélet kialakítása dedukció és indukción folytonos párbeszéde” – írja (157). „Olyan rezsimeket szeretnénk ide sorolni, amelyek bizonyos *kívánatos* tulajdonságokkal rendelkeznek. Hogy *melyek is ezek a kívánatos tulajdonságok*, azt részben

fogalmi elemzéssel, részben a szükséges előfeltevések vizsgálatával, részben az empirikus esetekkel való szembesítés révén tudjuk kiválasztani” (157). Nem kívánom vitatni, hogy ez egy termékeny megközelítés, gyümölcsöző voltára Sartori (1999) klasszikussá vált munkája a legjobb példa.

Az elméletalkotásnak azonban nincs egyetlen, királyi útja. Cikkemben analitikus demokraciaelemletekkel, s nem a demokracia normatív elméletével foglalkoztam – míg kritikusom mintha ez utóbbit kérné számon. A felvázolt három modell mindegyikében így mást és mást jelent a demokracia: az elsőben a népakarat szerinti kormányzást, a másodikban a vezetők választói ellenőrzését, míg a harmadikban az uralomba történő beleegyezést, vagy másképpen: a vezetők személyének az elfogadását (2007a: 25). A három modell közül csak az egyik épít az állampolgári autonómia és instrumentális racionalitás – Meszerics szerint a demokraciaelemletben elengedhetetlen – előfeltevésére. A második kevesebbet, a harmadik többet ad fel a klasszikus demokracia ezen idealista előfeltevéseiből. Írásom egyik célja ugyanis éppen annak vizsgálata volt, hogy az előfeltevések változtatása (ha úgy tetszik azok „lerontása”) – azaz az átlépés az egyik elméletből a másikba – miként módosítja a demokracia működését, és normatív kapacitását.

A normatív és módszertani kritikája ellenére úgy tűnik, hogy általánosságban Meszerics sem tagadja az ilyen fajta elméleti analízis létjogosultságát. Kritikájának egy másik dimenziójában ugyanis behelyezkedik írásom gondolatmenetébe, és „belülről” próbálja azt szétfeszíteni. Először a három demokraciamodell egymáshoz való viszonyát kezdi ki, s alább én is erre válaszolok először.

A HÁROM DEMOKRACIAELMÉLET EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA

Meszerics Tamás első kritikai felvetése, hogy a felvázolt háromosztatú elméleti tér különálló régiói vajon hasonló mértékben különböznek-e egymástól. Szerinte a három elmélet között nem egyszerűen fokozati különbség van. Míg „az első két elmélet között a határ átjárható, porózus, sok szempontból valóban fokozati jellegű”, addig a két elmélet és a felhatalmazáselmélet közötti különbség szakadékká mélyül, írja. Velük szemben ugyanis, érvel, „a harmadik elméletben nincs értelme a választók instrumentális racionalitásáról beszélni, hiszen a politika világában megfogalmazódó céljaik nem sajátjaik, azokat a kezdeményező politikusok, vezérek alkotják meg számukra”(150). Ezt a teljesen aszimmetrikus viszonyt már nem nevezhetjük sem képviselőnek, sem demokraciának – teszi hozzá Meszerics.

Az utóbbi megjegyzést egyenlőre félre téve úgy vélem, hogy Meszerics Tamás félreérti, félreértelmezi a három elmélet egymáshoz való viszonyát. Bár bizonyos szempontból van logika érvelésében, más szempontból azonban

fordított a helyzet: azaz, éppen a mandátumelmélet különbözik drámai módon, míg az elszámoltatás- és a felhatalmazáselmélet között fokozati a különbség! Nézzük meg, miért. Míg a mandátumelmélet egy olyan „alulról” építkező demokráciaképen nyugszik, amelyben a demokrácia a *nép önkormányzata*ként való felfogásának egy, a nagy létszámú államokra való adaptációja, addig a két másik teória egy realistább, vertikális demokráciaképre épül. Ezért a mandátumelmélet az, amelyik a másik kettőhöz képest ellentétes előfeltevéssel él a politikai folyamatról: míg ugyanis itt a nép kezdeményezi a politikát, a nép hozza mozgásba a politikai folyamatot,² a politikusok csak végrehajtók, addig ez a másik két elméletnél egyaránt fordított. Míg a mandátumelmélet azon előfeltevésből indul ki, hogy az állampolgároknak *vannak*, a politikusoknak *nincsenek* politikai preferenciáik – ők ugyanis tisztán hivatalorientáltak –, addig az utóbbi két elmélet – eltérő hangsúllyal, de egyaránt – abból a realistább feltevésből indul ki, hogy elsősorban a politikusok rendelkeznek politikai preferenciával (még inkább politikai akarattal), szemben az állampolgárok gyengébb, diffúzabb vagy hiányzó politikai preferenciáival. Az elszámoltathatóság- és a felhatalmazáselmélet között itt *fokozati* a különbség, de – a mandátumelmélettel szemben – mindkettő olyan aszimmetriát feltételez politikusok és állampolgárok között, amelyben a politikusok az aktív, cselekvő, míg az állampolgárok a *reaktív* szereplők.

Mindezek mellett nem áll Meszerics Tamás *instrumentálisracionalitás*-érve sem. Meszerics Downs elméletére és a játékelméletekre hivatkozva állítja, hogy „(a) tökéletes, vagy tökéletlen, teljes, vagy hiányos informáltság nem változtatja meg alapjaiban az ilyen elméletek jellegét, megmarad a közös mag, a cselekvők (döntéshozók, játékosok) instrumentális racionalitása, az a képességük, hogy a saját maguk által felállított célokhoz képesek hozzárendelni az azok elérésére alkalmasnak tűnő eszközöket” (150). S noha a játékelméletet illetően Meszericsnek még akár igaza is lehet, a demokrácia mandátum- és elszámoltatáselméletének viszonyát illetően már aligha. A tökéletesből a hiányos informáltság világába való átlépés ugyanis gyökeresen megváltoztatja a politikai folyamatok jellegét, és így a demokráciaelméletet is. Így van ez akkor is, ha a tökéletes informáltságot feltételező mandátumelméletből átlépünk az elszámoltatáselmélet modelljébe. Az elszámoltatáselméletben ugyanis az állampolgárok tudatlanabbak és érdektelenebbek a politika iránt, ezért – mint cikkemben kifejtettem – a legtöbb közpolitikai ügyben nem rendelkeznek *ex ante* adott preferenciákkal, ami aláássa mind a lehetőségét, mind pedig a kívánatosságát a rezponzív kormányzati politikának. A szavazók mindazonáltal képesek arra, hogy utólagos ítéletet mondjanak a kormányzati teljesítményről, és így képesek a hatalmon levők elszámoltatására. Csakhogy ez az *utólagos* állampolgári ítélet már inkább a *common sense* képességére épül, mintsem az instrumentális racionalitásra. A szavazók ésszerűek (*reasonable*), de nem racionálisak (2007a: 16–17, 25). Bemutattam azt is, hogy éppen a tökéletesből a

hiányos informáltság világába való átlépés ássa alá a Friedrich-törvény érvényesülését, és így a kormányon levők utólagos elszámoltatásának „hatékonyágát”. Tökéletes informáltság és technikai kompetencia hiányában a szavazók nem lehetnek bizonyosak abban, milyen magasra/alacsonyra tegyék a kormányzati teljesítmény értékelésének a mércéjét. Ez az állampolgári bizonytalanság az újraválasztási kritérium definiálásában megnyitja a lehetőséget a kormánypolitikusok számára a különböző manipulációs technikák alkalmazására, és járadékot szedhetnek az állampolgárok, a közérdek rovására (Przeworski et al., 1999).

Az állampolgári instrumentális racionalitás elporladását azonban nem csak az újraválasztási kritérium (mint eszköz) megszabásának a nagymértékű bizonytalansága mutatja. Nem csak az eszközválasztással, de a célracionális kiindulópontjával, a célkitűzéssel is baj van az elszámoltatáselméletben. A politikusok és szavazók közti aszimmetrikus informáltság és aszimmetrikus viszony aláássa az autonóm állampolgári célkitűzéseket. Az állampolgárok politikai preferenciáit már endogén tényezők, így a vezetők is befolyásolják, amit cikkemben egy Plamenatz idézettel próbáltam illusztrálni. Az instrumentális racionalitás logikája ugyanakkor a politikai vezetők cselekvésének meghatározója marad.

Összegezve, Meszerics helytelenül ítélte meg a három elmélet egymáshoz való viszonyát. Az elszámoltatáselmélet ugyanis nem áll olyan közel a mandátumelmülethez, miként értelmezte, és nem választja el „szakadék” a felhatalmazáselmülelettől. Másképpen: „legalább akkora távolság”, pontosabban minőségi különbség választja el a mandátumelmülelettől és a felhatalmazáselmülelettől egyaránt. Mindez persze nem egyszerűen öncélú klasszifikációs kérdés. A három elmélet egymáshoz való viszonyának félreértése adja Meszerics gondolatmenetének a kulcsát, és kritikája végső soron ezen a téves értelmezésen fut zátonyra.

A POLITIKAI KOGNITÍV KÉPESSÉGEK ASZIMMETRIÁJA

Meszerics érvelésében kulcsszerepet kap a következő megfontolás, amit szó szerint idézek:

Amint láttuk, ebben az elméletben [értsd: a felhatalmazáselmületben – K. A.] nem a választók információkkal való ellátottsága a döntő. Az alapvető „dezorientáltság” forrása, ha úgy tetszik a „politikai kognitív képességek” hiánya. A választók azért nem autonóm döntéshozók, mert képtelenek átlátni a politikai cselekvés szövevényes világát. Ez a szkeptikus alapállás viszont gyakorlatilag összeegyeztethetetlen szinte minden olyan elmélettel, amely a politika jelenségeit valamilyen módon az *egyéni racionális döntések eredőjeként* kívánja magyarázni (151) [...], a schumpeteri gondo-

latmenet szükségtelenül messzire megy; a rousseau-i általános akarat fürdővizével együtt a racionalitás csecsemőjét is kiönti. (153)

Csakhoggy Schumpeter nagyon is óvatosan bánik azzal a bizonyos dézsával. A felhatalmazáselmélet (és részben az elszámoltatáselmélet) ugyanis nem általában mond le az egyéni racionalitás szerepéről, a politikai kognitív képességekről, hanem csak az átlagemberek politikai kognitív képességeiben kételkedik. A felhatalmazáselmélet – Schumpetert felismerését követve – aszimmetrikus előfeltevésekkel él a szavazatokért versengő politikusok és az állampolgárok politikai kognitív képességeit illetően. Aszimmetrikus a viszonyuk az instrumentális racionalitás szempontjából is, mert a politikusoknak konkrét céljaik és akaratuk van a politika területén, instrumentális racionalitás alapján választják hozzá az eszközöket, miközben az állampolgárok kevésbé informáltak és csak diffúz/amorf politikai célokkal, preferenciákkal rendelkeznek, így számukra nem adottak az instrumentális értelemben vett racionális cselekvés feltételei.³

Ebből az is következik, hogy a szkeptikus alapállás az aggregatív (mandátumelmélet-) modellel valóban összeegyeztethetetlen, de az elszámoltatás- és a felhatalmazáselmélettel már aligha. Azok ugyanis bár eltérő mértékben, de a politika jelenségeit nem vagy nem pusztán az egyéni állampolgári döntések eredőjeként kívánják magyarázni. Nem a nagy, hanem a *kis számok törvénye* alapján magyarázzák a politikai folyamatot, azaz elsősorban a kevés számú, egymással rivalizáló politikus akaratát, döntéseit és cselekvéseit alapján. A politikusok, ha racionálisak, akkor a szavazók manipulálására fognak törekedni. Vagyis, egyebek mellett arra, hogy az állampolgárok instrumentális racionalitásának a feltételeit „lerontsák”. Ezzel a két vertikális elmélet egyikétől a másik felé közeledünk. Azaz, ha a politikusok racionálisak, és az állampolgárok kellően befolyásolhatók (vagy másképpen: a politikusok és a választók közti aszimmetria elég nagy), akkor a politikai folyamat karaktere könnyen átformálható, aminek következtében az elszámoltathatóságmodell felől a felhatalmazáselmélet felé csúszunk. Mindez nem zárja ki az állampolgárokat a folyamatból, csak másodlagossá, reaktívvá teszi szerepüket mindkét vertikális elméletben. Az állampolgárok *nem* instrumentális racionalitás alapján hozzák meg döntéseiket. A kormányzati teljesítményről az elszámoltatáselméletben a *common sense* alapján, míg a felhatalmazáselméletben a politikai vezetőkről egy – nem is racionális, nem is morális, hanem – „esztétikai” ítélet alapján döntenek.

DEMOKRATIKUS-E A FELHATALMAZÁSELMÉLET?

De érvelhetünk-e sikerrel a szkeptikus olvasat alapján a demokrácia normatív értéke mellett? Védhető-e a Przeworski minimalista demokráciaelmélete?

Másképpen: demokráciameélet-e egyáltalán Schumpeter teóriája, illetve a felhatalmazásmélet? – teszi fel kérdéseit Meszerics. Schumpeter és Przeworski szerint a választások egyetlen funkciója a vérontás nélküli kormányváltás, és ez – véli – kevés a normatív igazoláshoz.

A schumpeteri procedurális vagy másképpen kompetitív demokráciameletnek, illetve a felhatalmazásméletnek a demokratikussága természetesen definíciós kérdés. Fentebb már láthattuk, hogy a klasszikus demokráciamelet előfeltevései (pl. az állampolgárok politikai autonómiája és racionalitása) alapján, amelyeket Meszerics is oszt, ezek nem tekinthetők demokratikusnak. Meszerics azt is tagadja továbbá, hogy ezek *képviselési* kormányzatok lennének.

A demokratikus és képviselési kormányzat különbségével másutt bővebben foglalkoztam (Körösényi, 2005). Jelen kontextusban a distinkcióból az következik, hogy a felhatalmazásmélet – az elszámoltatásmélethez hasonlóan – a *képviselési* kormányzás egy elmélete, ami csak annyiban demokratikus, hogy (i) általános és egyenlő választójogot ad; (ii) formális kontrollt biztosít a vezetők felett, azaz azok leválthatók. Emellett azonban további, *normatív* erényekkel rendelkezik: (iii) békés vezetőváltást tesz lehetővé; (iv) legitim hatalomgyakorlást, uralmat teremt; és (v) a szavazás és a választási verseny révén szelekciós funkciója van (a szelekció utolsó fázisában, a szavazáskor az állampolgárok is szerepet kapnak).

Meszerics azonban megkérdőjelezi mindhárom utóbbi tényező fennállását vagy azok normatív értékét. Felidézi Przeworski érvét, amely szerint: „[m]ivel akaratok feszülnek egymásnak, a többségi akarat azért tarthat számot a többiek belenyugvására, mert mintegy »leolvassa« egy esetleges polgárháború kimenetelének esélyeit és így annak békés helyettesítője lehet” (153). Meszerics cáfolata a következőképpen szól:

Csakhogy a „normatív erő” korántsem ennyire nyilvánvaló, ha komolyan vesszük Schumpeter állítását a választók szinte tetszőleges manipulálhatóságáról. Miért lenne a polgárháborús esélyek jó mutatója a politikusok által mesterségesen előidézett, és ezért meglehetősen illékony szavazatarány? Ráadásul a normativitás fogalmába rendszerint beleértjük az elfogadás melletti érvek külső fél által is belátható indokoltságát, ami pedig aligha áll fenn a teljesen manipulált vélemények esetén. (154)

Meszerics vitatja Przeworski azon tézisének, amely szerint a szavazás normatív tartalommal tölti meg az uralom gyakorlását. Érvéle szerint a sorsolás éppúgy biztosíthatja a békés hatalomváltást, míg az állampolgári vélemények (és így a szavazat) manipuláltsága aláássa a szavazás normatív erejét.

Kritikája, úgy vélem, a következő pontokon fut félre. Először is, aligha tagadhatjuk a békés vezetőváltás intézményesítésének a kívánatosságát és normatív fölényét az utódlás polgárháborús megoldásával szemben (iii). Másodsor a szavazás – a sorsolással szemben – a vezetők elfogadásának és így

az uralom legitimitásának a kifejezése⁴ (iv). Harmadszor a választási verseny és az azt követő szavazás – a sorsolással és az örökletes uralommal szemben – szelekciót biztosít a rivalizáló politikai vezetők között (v).

A képviseleti demokráciának az általánosan használt diffúz fogalmába tehát még a felhatalmazáselmélet is beletartozik. Ha azonban politikaelméletileg értékelhető eredményekre akarunk jutni, meg kell különböztetnünk a képviseleti és a demokratikus kormányzat fogalmát. A választás – a sorsolással szemben – arisztokratikus intézmény (Manin, 1997), és mint ilyen a képviseleti, és nem a demokratikus rezsimnek konstitutív intézményi eleme. Ezért az önálló vezetői szerepet leértékelő, kiiktató és a képviselet fogalmát kiüresítő mandátumelmélet az, amelyik klasszikus értelemben vett demokráciaelméletnek tekinthető, míg az elszámoltatás és felhatalmazáselmélet a képviseleti kormányzás elmélete, több-kevesebb demokratikus elemmel. Másképpen: mindkettő a képviseleti kormányzás egalitárius átértelmezése.⁵

A VÁLASZTÓI INKOMPETENCIA ÉS HETERONÓMIA LEHETSÉGES ALAPJAI

Meszerics Tamás helyesen állapítja meg, hogy cikkemben a társadalmi jelenségek összetett természetét, a világ komplexitását tekintem a választói heteronómia egyik fő forrásának. Úgy véli azonban, hogy a komplexitásnak két teljesen eltérő magyarázata lehetséges: a kompetencia- és az informáltságprobléma. Az első szerint (*komplexitás 1*) a hétköznapi emberek számára a világ átláthatatlanul bonyolult, és kognitív képességeik elégtelenek ahhoz, hogy oksági viszonyai között eligazodjanak. A második szerint (*komplexitás 2*) a világ oksági bonyodalmai az átlagembernek sem átláthatatlanok, csak túl költségesek ahhoz, hogy megérje kiismerni magát bennük. Meszerics a kettő közül csak a másodikat tekinti érvényesnek. Nézzük előbb, mit mond a kompetenciaévről.

Ha [...] a *komplexitás 1* a kompetenciahiány oka, akkor nehezen érthetjük meg a választók és a politikusok közötti aszimmetriát. Ekkor ugyanis azt kellene találnunk, hogy a politikusok többsége messze átlag fölötti kognitív képességekkel rendelkezik. Csakhogy úgy tűnik, a sikeres politikusok között találunk hatásos szónokokat, sziporkázó debattereket, lendületes manipulátorokat és tőkeerős politikai vállalkozókat, de szinte egyetlen Max Weberhez vagy Stephen Hawkinghoz mérhető kognitív képességű egyedet sem. A *munkamegosztás előnyeire hivatkozó érv* ugyanis itt nem elegendő. Ha a politikusok azért mérik fel jobban a politika világát, mert ezzel töltik idejük jelentős részét, akkor elvileg egyáltalán nem lehetetlen, hogy *megfelelő ösztönzők* mellett, *megfelelő gyakorlat* után átlagos képességű polgárok is jól eligazodjanak a politika absztrakt felső régióiban is (155).

Meszerics optimizmusa vonzó lehet, gondolatmenete azonban korántsem meggyőző, ráadásul félreérti a pozíciót. (Érvelését az is gyengíti, hogy semmit sem árul el a „megfelelő ösztönzőkről”.) Meszerics értelmezésével szemben ugyanis a politikusok és állampolgárok közti aszimmetria nem az általában vett kognitív képességeik között húzódik, hanem a tényleges *politikai* kompetenciájuk között.⁶ Azaz *elvileg* ugyan valóban nem lehetetlen, hogy megfelelő ösztönzők mellett, megfelelő gyakorlat után átlagos kognitív képességű polgárok is jól eligazodjanak a politika „absztrakt felső régióiban” is, ez azonban *gyakorlatilag* a kvázi-politikussá válásukat jelentené. Azaz, ha ez lehetséges út is egyesek számára, az állampolgárok összessége, vagy akár csak nagy tömegei számára már aligha, amiben – egyebek mellett, mint például ambíció, akarat, felelősségvállalás bátorsága stb. – a munkamegosztás-érvnek is van szerepe. A politika ugyanis gyakorlati mesterség, a politikai képesség és tudás, azaz a politikai kompetencia egy bizonyos intuitív készség meglétén túl a gyakorlatban szereshető meg és gyarapítható. A politikai kompetencia terén kialakuló aszimmetria a politikai folyamat konstitutív eleme: ha figyelmen kívül hagyjuk, visszacsúszunk a preferenciaaggregációs, illetve a demokráciát a nép önkormányzataként értelmező klasszikus modellbe.

Nézzük most Meszerics másik érvét. Ezek szerint a világ oksági bonyodalmai az átlagember számára sem átláthatatlanok, csak túl költségesek ahhoz, hogy megérje kiismernie magát bennük (*komplexitás* 2). Azaz, a politika világának komplexitására a kompetenciaérvvel szemben a hiányos informáltság ad magyarázatot, a jól ismert downsi racionális tudatlanság (155). Ez azt jelenti szerinte, hogy nem kell lemondanunk a minimális racionalitási feltevésről az állampolgárok esetében: a demokrácia minősége megfelelő intézményi ösztönzőkkel hosszabb távon javítható. S ha motiválni lehet a választókat az ésszerű döntéshez szükséges kognitív erőfeszítésre és információk beszerzésére, akkor az elszámoltathatóság talán mégsem pusztán illúzió (158).

Egyetértek kritikusommal abban, hogy az intézmények felépítése hatással lehet a demokrácia minőségére az elszámoltathatóság hatékonyságára, és a demokrácia, illetve a képviselő minősége *bizonyos határok között* intézményi reformokkal javítható. Mindezek hatására az állampolgárok is lehetnek többé vagy kevésbé informáltak. Úgy vélem azonban, hogy ezek a határok viszonylag szűkek, mivel több, az állampolgárok és politikusok információs aszimmetriáját újratermelő mechanizmus működik. Ilyenek a következők: (i) Politikusok és választók között az informáltság tekintetében kialakuló mennyiségi aszimmetriát a komplex és funkcionálisan differenciált társadalomban a munkamegosztás újratermeli. (ii) A racionális tájékozatlanság downsi tézise, amely szerint az állampolgárok, ha racionálisak, nem törekednek teljes informáltságra, hanem befolyásolásra várnak. (iii) A információk hozzáférhetősége több okból is korlátozott. Ezek egyike, hogy a politikusok érdekeltek az állampolgárok hiányos informáltságának a fenntartásában, illetve a dezinformálásban. Az állampolgá-

rokat informáló politikai versenyt a politikai piac oligopolista jellege korlátozza. (iv) Egy másik ilyen ok, hogy a politikának a nyilvános világa mellett mindig volt és van egy titkos világa (*arcanum*). Utóbbi legfeljebb a politikusok számára hozzáférhető. Mindez összefügg azzal, hogy a politika világa nem elsősorban a nagy, hanem a kis számok törvényén alapul. A politikusok egymás közti rivalizálása, küzdelme – az abban követett célok, taktikák, cselekvési stratégiák stb. – csak korlátozottan ismerhető meg az állampolgárok számára. A politikusok tudatosan törekednek valódi céljaik leplezésére, riválisaik és a választók megtévesztésére. Elválílik az *arcanum*, ahol a kis számok törvénye uralkodik a *forum*tól vagy *agorá*tól, a nyilvános, így a választási politika világától, ahol a nagy számok törvénye uralkodik.

A világ komplexitására adott mindkét magyarázat tekintetében azt látjuk, hogy kritikusom bizonyos – közelebről meg nem jelölt – intézményi ösztönzőkben látja a választ vagy „megoldást” az állampolgárok politikai heteronómiájára, kompetenciahiányára. Ha ezek jól működnek, csökkenhet a politikusok és állampolgárok közti aszimmetria, és így modellünkben a felhatalmazás elmélet felől az elszámoltatás elmélet irányába mozdulhatunk el. Mindkét magyarázat esetében láttuk azonban, hogy a választók hiányos informáltsága és kompetenciahiánya újratermelődik. Mindenesetre, éppen az ilyen kérdések elemzésére szolgál a három demokráciaelmélet összehasonlító elemzése.

HERESZTETIKA ÉS MANIPULÁCIÓ

Meszerics szerint William Riker – a politikai manipulációt vizsgálódásai közép-pontjába állító politikatudós – munkásságának eredményei nem hozhatók fel „mentő tanúként” Schumpeter mellett. Érvelése szerint ugyanis a heresztetika nem a preferenciák átformálására vagy létrehozására irányul, „hanem a döntési helyzet olyan módosítására, ami megváltoztatja a preferenciák összegzésének (leegyszerűsítve: a szavazás) végeredményét” (156).⁷

Meszerics interpretációja azonban pontatlan és következtetései is elhamarkodottak. Még ha feltételezzük is, hogy a heresztetika nem érinti a szavazói preferenciákat, hanem csak az alternatívák és a döntési helyzet megváltoztatására irányul, akkor sem tagadható, hogy Riker eredményei erősítik Schumpeter tézisét. A heresztetikai elméletből ugyanis azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ha egy adott helyzetben exogén adottságnak tekintjük a szavazói preferenciaeloszlást, a politikai vezetők képesek lehetnek a döntési helyzetet olyan módon manipulálni (pl. a szavazási eljárás, illetve napirend, a döntési alternatívák manipulációjával), ami az egyéni preferenciák összegzése során más végeredményt ad. Vagyis az aggregálás végeredménye, azaz a „népakarat” nem független a politikusi manipulációktól – és éppen ez volt Schumpeter tézise.⁸

Csakhogy a heresztetika rikeri elméletéből ennél több is következik. A heresztetika ugyanis közvetve a preferenciákat is manipulálja (Riker, 1983). Egyrészt, a politikai agenda és a döntési alternatívák manipulációja segítségével, ami hatással van a preferenciák fontosságára (*salience*), és ebből adódóan azok *tartalma*, politikai jelentése is megváltozik. Másrészt a dimenziók manipulációjával, új értékelési dimenzió bevezetésével. A megítélés dimenziójának megváltoztatása más megvilágításba helyezi az ügyet,⁹ s ezáltal az ügygel kapcsolatos opciókat, s ilyen módon a preferenciák újrendezését éri el. Egy új politikai perspektíva megváltoztatja a preferenciák aktuális politikai jelentését.

A heresztetika elméletéből így az is következik, hogy az *ex ante* adottnak feltételezett állampolgári preferenciáknak önmagukban csekély a politikai jelentőségük: azok csak az adott politikai szituációban nyernek konkrét *politikai* tartalmat. Csakhogy a konkrét politikai helyzet egy olyan *értelmezés* (Körösényi, 2005: 36–39), amelyet a politikusok alakítanak ki és kínálnak az állampolgároknak, és a primer állampolgári preferenciák az ilyen értelemben vett politikai helyzetben nyernek politikai jelentést. Másképpen fogalmazva, az egymással rivalizáló politikusok a politikai helyzetértelmezésen keresztül adnak aktuális *politikai* tartalmat az állampolgári preferenciáknak.

A heresztetika tehát egyaránt jelenti alternatívák és preferenciák manipulációját. Aligha vitatható, hogy a rikeri heresztetika eszközeivel strukturált/manipulált választási helyzet megváltoztatja, formálja a döntési kimenetet, azaz a „népakaratot”. Mindez politikusok és állampolgárok aszimmetrikus viszonyát illetően azt mutatja, hogy – eltérő előfeltevéseik és teoretikus keretük ellenére – Riker és Schumpeter pozíciója az adott kérdésben nem áll olyan messze egymástól, mint Meszerics feltételezi.¹⁰ Sőt, bírálómmal ellentétben úgy látom, hogy Riker heresztetikai elmélete összhangban van a schumpeteri demokráciaelmélettel (vö. McLean, 2002: 539, 546), és különösen releváns a felhatalmazáselmélet számára is.¹¹

* * *

Természetesen Meszericcsel együtt reménykedhetünk abban, hogy az elszámoltatás mégsem pusztán illúzió. Az elszámoltatás- és a felhatalmazáselmélet éppen arra szolgál, hogy reflektálhassunk a kérdésre: reményeink mennyire és milyen feltételekkel lehetnek megalapozottak vagy éppen alaptalanok.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York, Harper.

Friedrich, Carl Joachim (1963): *Man and His Government: An Empirical Theory of Politics*. New York – San Francisco – Toronto – London, McGraw-Hill Book.

- Hammond, Thomas H. – Humes, Brian D. (1995): "What This campaign Is all about is...": A Rational Choice Alternative to the Downsian Spatial Model of Elections. In Grofman, Bernard (ed.) (1995): *Information, Participation, and Choice. An Economic Theory of Democracy in Perspective*. 141–160.
- Kedar, Orit – Shepsle, Kenneth (2001): *The Heresthetic of Big Choices*. Ms. Harvard University. Mimeo, 1–20.
- Körösényi András (2005): *Vezér és Demokrácia*. Budapest, L'Harmattan, 2005.
- Körösényi András (2007a): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. In *Politikatudományi Szemle*. 2007. 4. szám, 7–28.
- Körösényi András (2007b): Politikai vezetés: klasszikus demokrácia és paternalizmus között. Racionalizmus és szkepticizmus a demokráciaelméletben. In *Századvég*. 2007 évi 3. szám. 3–35.
- Manin, Bernard (1997): *The principles of representative government*. Cambridge U. P.
- Maravall, José Maria (1999): Accountability and Manipulation. In Przeworski et al.: *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge U.P., 154–196.
- McLean, Iain (2002): William H. Riker and the invention of Heresthetic(s). In *BJPS*, Vol. 32, No.3. (July 2002), 535–558.
- Meszerics Tamás (2008): Demokratikus-e a felhatalmazáselmélet? Megjegyzések Körösényi András tanulmányához. In *Politikatudományi Szemle*. Lásd a jelen lapszámot.
- Mike, Károly (2007): Egy konszenzus természetrajza. Hogyan léptünk be az Európai Unióba? In *Századvég*. 3. szám (Új folyam 45. szám), 61–98.
- Przeworski, Adam – Stokes, Susan – Manin, Bernard (eds.) (1999): *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge U. P.
- Przeworski, Adam (1999): Minimalist conception of democracy: a defence. In Ian Shapiro – Casiano Hacker-Cordón (eds.): *Democracy's Value*. Cambridge U. P., 23–55.
- Riker, H. William (1986): *The Art of Political Manipulation*. New Haven, Yale University Press.
- Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Schumpeter, A. Joseph (1987): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Unwin.
- Shepsle, Kenneth A. (2003): Losers in Politics (and How They Sometimes Become Winners): William Riker's Heresthetic. In *Perspectives on Politics*. 1, 307–315.
- Stokes, C. Susan (2001): *Mandates and Democracy. Neoliberalism by Surprise in Latin-America*. Cambridge U. P.

JEGYZETEK

- ¹ Mivel nem empirikus, hanem analitikus-deduktív elméletről van szó, az empirikus védhetőség kérdésére nem térek ki – ahogy ezt a kérdést lényegében Meszerics is mellőzte.
- ² Lásd erről egy korábbi munkámat (Körösényi 2007b), ahol több itt vitatott kérdést is bővebben tárgyalok.
- ³ Az átlagpolgárok nem rendelkeznek autonóm (független) illetve *ex ante* adott preferenciákkal, és a kormányzat, illetve a képviselők *ex post* megítélésének is csak igen korlátozott eszközeivel

- bírnak. Erről, továbbá a politikai akarat és a preferenciák megkülönböztetéséről bővebben lásd Körösényi (2007b).
- ⁴ Annál is inkább, mivel a verseny következtében az állampolgári vélemények manipulálása sohasem abszolút.
- ⁵ A képviseleti demokrácia és kormányzat viszonyáról bővebben másutt írtam: Körösényi (2005: 4. és 7. fejezet).
- ⁶ Érvélesemről teljesen távol áll az *episztemé* típusú tudással igazolt paternalizmus.
- ⁷ Riker munkásságából tudjuk, hogy az egymással rivalizáló és programatikus (policy) célokkal rendelkező politikai vezetők nem csak retorikai eszközökkel próbálják céljaik helyességéről meggyőzni az állampolgárokat, azaz megváltoztatni az állampolgári preferenciákat, hanem élnek emellett a heresztetikai eszközeivel is, vagyis a politikai helyzet (át)értelmezésével próbálnak számukra kedvezőbb eredményt (nagyobb támogatást) kihozni az *adott* állampolgári preferenciaeloszlásból. Utóbbi, mint látni fogjuk, nem marad hatástalan a preferenciák *politikai* tartalmára, jelentésére.
- ⁸ Itt nem közvetlenül az egyéni preferenciákat, hanem az „összeolvasztásuk” módját és ezen keresztül annak eredményét, a társadalmi választást lehet manipulálni, s a „népakaratot” ilyen módon előállítani. Schumpeter erre a „manufacturing” fogalmát használta.
- ⁹ Lásd a „priming” és a „framing” eszközeinek alkalmazását, amelynek kiterjedt empirikus irodalma van.
- ¹⁰ Schumpeter (1987, 253) ugyanis nem azt mondta, hogy az állampolgároknak általában véve nincsenek preferenciáik, hanem azt, hogy a politika terén azok nem *exogén* jellegűek, azaz nem függetlenek a politikai folyamattól, továbbá nem racionális minőségűek. Inkább bizonytalan impulzusokról, benyomásokról, mint határozott és egyértelmű akaratokról van szó. Schumpeter kategorikusan tagadta viszont az exogén értelemben vett népakarat létezését, és az *ex post* értelemben vett lehetőségét egyaránt. Ezek azok a körülmények, amelyek között a politikusok a „népakaratot” igen tág határok között képesek igazítani, formálni, sőt létrehozni, megalkotni (Schumpeter, 1987: 263). A népakarat ilyen módon való befolyásolásának, előállításának módja Schumpeter szerint analóg a kereskedelmi reklámtevékenységgel.
- ¹¹ Meszerics kiváló cikke az írás vége felé – némi túlzással fogalmazva – Schumpeter-ellenes kirohanásokba torkollik. Míg például Schumpeteren – és persze a felhatalmazáselméleten – számon kéri a „manipuláció feltételeinek elemi tisztázatlanságát” (11), ugyanakkor elsiklik afölött, hogy az általa Schumpeterrel szembeállított Riker szerint nem léteznek olyan tudományos törvények, amelyek mechanikus alkalmazásával sikeres politikusi stratégiát lehetne felállítani. Riker (1986, ix) szerint ugyanis „[a] heresztetika művészet, nem tudomány”. Mindamelllett, én úgy látom, hogy noha a prediktív elmélet felállításának lehetőségét, Riker, és korábban már maga Schumpeter is tagadta, a manipuláció számos elemi (elő)feltételére rámutattak. A kortárs politikatudományban is számos szerző és irányzat foglalkozik a verseny korlátozásának, a szavazatok manipulálásának problémájával és feltételeivel. Ilyen például a heresztetika rikeri művészetét tudománnyá fejleszteni kívánó *issue-framing* modell (Hammand–Humes, 1995), a módszert tovább finomító tanítványok munkássága (Shepsle, 2003; Kedar–Shepsle 2001), az elszámoltathatóságot korlátozó *changing calculi* modell (Stokes, 2001), vagy az oligopolista verseny új politikai gazdaságtani modellje (ennek egy kitűnő hazai alkalmazása Mike, 2007).